

vanja svijesti« (G. W. F. Hegel, *Fenomenologija duha*, str. 420), svoju antitetičku premisu. A ta je da pozitivističkom mišlju negirani duh u svakom fragmentu postojanja apsoluta u svijetu svijesti i njezina kretanja sebi samoj prema ontološkoj ispunjenosti vlastita značenja i u okvirima konkretnom svijetu postojanja pretpostavljenog spekulativnog preduvjeta, ne samo biva ontološkim temeljem svega postojećeg, nego se on uz to i dokazuje, dijalektički shvaćenom filozofijom kao utemeljujućom znanosti o bitku.

Hvalevrijedna je, stoga, svaka izdavačka inicijativa koja, posljedično duhu vremena, adekvatno reagira na probleme i izazove istoga, a osobito onda kada to podrazumijeva repropoziciju klasika ovakvog predznaka, s korisno i uspješno izvedenom kontekstualizacijom djela, kao integralnog dijela također već kanonski definiranoga njegova prijevoda na hrvatskome jeziku.

Pavao Žitko

Samir Beglerović

Geneza i razvoj moderne evropske ezoterijske tradicije

El-Kalem – Fakultet islamskih nauka Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo 2022.

Knjiga pod naslovom *Geneza i razvoj moderne evropske ezoterijske tradicije* jedna je od četiriju postumno objavljene knjige profesora Fakulteta islamskih nauka Univerziteta u Sarajevu, Samira Beglerovića, koji nas je napustio krajem 2020. godine, preminuvši zbog posljedica bolesti COVID-19, u 47. godini života.

O tome da je (bilo) riječ o nesvakidašnjem teologu i intelektualcu kazuju i naslovi njegovih drugih objavljenih knjiga: *‘Abd al-Qādir al-Gaylānī i derviški red kaderija* (Sarajevo 2009.), *Tesavvuf Bosne u vidicima Fejzulah Hadžibajrića. Vjerski i kulturni razvoj bosanskih muslimana u prvoj polovini XX. stoljeća* (Sarajevo 2014.), *Akaidiska učenja Ebu Hanife. Hanefijska tradicija tumačenja osnova islamskog vjerovanja* (s Adnanom Silajdžićem, Sarajevo 2016.), *Akaidiska učenja imama Ibn Hanbela* (s Adnanom Silajdžićem,

Sarajevo 2021.), prijevod Ibn ‘Arebijeva djela *Tumač čežnji* s komentarom (s Kenanom Čemom, Sarajevo 2022.), *Božija lijepa imena* s komentarom i dovama (s Kenanom Čemom, Sarajevo 2022.), *Religija i teologija pred izazovima novog svjetskog poretka* (s Adnanom Silajdžićem, Rešidom Hafizovićem, Orhanom Jašićem i Bajramom Dizdarevićem, Tuzla 2023.), kao i oko 200 stručnih članaka i studija. Također, Beglerović je bio osnivač i urednik web-portala za islamski dijalog i razumijevanje *Znaci* (<https://znaci.ba>).

Knjiga koju ćemo prikazati sastoji se od dvaju poglavlja koja su, uz predgovor, uvod i pogovor, kao i listu korištene literature, zauzela 211 stranica. Kao što u samome »Uvodu« možemo pročitati, nakana je autora bila da svoju studiju ispiše u pet velikih knjiga. Nažalost, pred nama je samo prva knjiga prvobitno zamišljenoga projekta. Riječima autora, prva knjiga fokusirala bi se na društveno-historijski te kulturološki kontekst unutar kojega se javila i razvila europska ezoterija. Druga knjiga koncentrirala bi se na fenomen slobodnoga zidarstva, dok bi se u trećoj knjizi autor bavio idejom perenijalne tradicije, osobito u njenu praktičkom, religioznom aspektu. Četvrta bi se knjiga fokusirala na nastanak i djelovanja društva »Eranos«, na čijim su godišnjim skupovima, prema autoru, izražavani temelji suvremenoga razumijevanja prirode religije i fenomena religioznoga iskustva. Peta bi knjiga predstavljala pregled djelovanja duhovnih učitelja na prostoru Sjedinjenih Američkih Država te, dijelom, zemalja Zapadne Europe. U sljedećim redovima osvrnut ćemo se na knjigu koja nosi naslov *Geneza i razvoj moderne evropske ezoterijske tradicije*.

Na samome početku knjige, Beglerović se referira na poznati problem kada je riječ o izučavanju ezoterije – problem definicije. Kratak pregled literature koja se bavi fenomenom ezoterije ukazuje na mnoge poteškoće pri pokušaju teorijskog određenja samoga pojma: od autora do autora, *ezoterija* može značiti sve i svašta – od *mistike, okultnog, duhovnosti* uopće, sve do nekih tradicionalnih religijskih pojmova, kao što je *tesavvuf* (tj. *sufizam*). Zbog ovog, ali i drugih razloga, Beglerović navodi da je značenje ezoterijske tradicije toliko komplicirano da je moguće govoriti tek o značenju pojedinih segmenata te tradicije, čime će uvesti čitatelje u poglavlje pod naslovom »Historijski i kulturološki kontekst XVI. stoljeća«.

Vremenski period na koji se Beglerović koncentrirao jest vrijeme uspostave ranog modernog europskog identiteta, u kojemu je moguće pronaći početke svojevrstnog transponiranja naravi religije – osobito u tradiciji renesanse, ali i u pokretu reformacije te fenomenu protureformacije. Prema autoru, moguće je govoriti

o pet faktora koji su doveli do nastanka pokreta reformacije ili do promjene razumijevanja prirode religije.

Osvrnut ćemo se samo na prvi, filozofsko-teološki razlog, pri čemu Beglerović misli na Akvinčev pokušaj razrješenja razumijevanja metafizike, filozofskoga problema koji seže sve do Aristotela. Naime, pitanje je li metafizika teologija, čiji su predmet izučavanja egzistenti izvan ili bez materije, ili je metafizika učenje o egzistenciji izvan koje ne postoji ništa drugo, tj. ontologija. Iako je Akvinac uvođenjem koncepta znanosti kao mudrosti želio nadići ovu dilemu, razumijevajući metafiziku i kao teologiju i kao ontologiju, Beglerović smatra da je Akvinac na taj način legitimirao mogućnost dvostrukog pristupa bitku, odnosno podjele znanosti na znanost čiji je predmet materija (i sve što se na nju odnosi) te znanost čiji su objekt spoznaje *odvojeni* entiteti, tj. uzvišeni Bog i anđeli.

Na početku sljedećeg dijela, pod naslovom »Moderna ezoterijska tradicija: definicija i osnovni utjecaji«, Beglerović se ponovno vraća problemu definicije ezoterije, nakon čega donosi vlastitu, široko postavljenu definiciju fenomena ezoterije:

»Moderna ezoterijska tradicija označava [...] skup različitih učenja [...] karakteriziranih vjerovanjem u inherentnost tajne ili skrivenoga smisla svim stvarima, do kojeg se dolazi vlastitim gnostičkim iskustvom, putem inicijacije u put prvobitne Tradicije.« (Str. 40.)

Nakon definicije, autor se osvrće na određene aspekte ezoterije, kao što je vezanost za magijske radnje, preko kojih se, a ne preko duhovnih praksi koje za cilj imaju konstantno odgajanje čovjeka, nastoji postići čovjekova zrelost i snaga. Naglašavajući presudnost inicijacije u svim ezoterijskim školama te donoseći definiciju Tradicije kao autentičnog izraza osnovnih metafizičkih zakonitosti koje su prisutne unutar svake vjerujuće tradicije, autor će prijeći na naredno poglavlje pod naslovom »Razvoj i učenja moderne ezoterijske tradicije«, koje se sastoji od triju dijelova.

Prvi dio pod naslovom »Pojava i nastanak prvih složenijih učenja unutar ezoterijske tradicije« Beglerović će posvetiti ličnosti Marsilija Ficina, od kojega polazi skoro svaka studija iz oblasti modernoga ezoterizma. Značajka cjelokupnoga djela jest navođenje velikog broja autora i djela, što će od čitatelja zahtijevati izuzetnu pozornost prilikom čitanja.

Ficino će, kao filozof rane renesanse, a kasnije i rimokatolički svećenik, prvi Zapadu ponuditi prijevod sabranih djela Platona, uz prijevod, priređivanje i komentiranje velikoga broja djela iz nasljedstva Hermesa Trismegistosa, koja će nakon više od jednoga stoljeća nakon njegove smrti biti sabrana kao *Hermetica*

(1610.). Ficinov pristup kršćanstvu bio je, bez sumnje, ezoterijski, ali s jedinim ciljem – da se ukaže na put kojim će vjernik najpotpunije slijediti Krista. Nakon Ficina, autor će se posvetiti Giovanniju Picu della Mirandoli kojega je osobito interesirala kabala, mistički korpus židovskoga nasljedstva. Mirandola će, na nagovor tajanstvenog Mithridatesa, otpočeti čitati kabalistički korpus literature iz perspektive kršćanskoga učenja. Ovaj fenomen, u literaturi poznat kao *kršćanska kabala*, postat će jedan od osnovnih pravaca moderne ezoterije, koji će svoj vrhunac doživjeti u 17. stoljeću. Kroz cjelokupno djelo, Beglerović uspijeva, koristeći se relevantnom literaturom, izbjeći zamku taksativnog nabrojavanja koje bi moglo zauzeti tomovne knjige. Povrh brojnih autora i djela, Beglerović uspijeva povezati niti međusobnoga utjecaja koje će na kraju izvesti platno moderne europske ezoterije. Tako, na primjer, autor navodi da je Mirandola bio predan kršćanski vjernik, a u praktičnoj kabali, odnosno magiji, prepoznao je, slično Ficinu i neoplatoničkom nasljedstvu, mogućnost duhovne obnove kršćanstva.

Nemoguće je pisati o povijesti europske ezoterije, a da se pritom izostavi Paracelsusa. Ovom nesvakidašnjem geniju i preteči moderne kirurgije, Beglerović će posvetiti četiri stranice, napominjući da će njegovim radom početni razvoj ezoterijske tradicije dobiti još veću dinamiku. Paracelsusu, kao i gore navedenim prethodnicima, polazište brojnih teorija jest Biblija, a cilj je Krist. Međutim, jezik kojim on govori i pitanja koja on otvara izraženi su modernim ezoterijskim metodama i okultnim sadržajima.

Nakon izlaganja Paracelsusova učenja, Beglerović će se ukratko posvetiti tradicionalnom i suvremenom pristupu kabali, da bi na 64. stranici knjige naveo novu karakteristiku ezoterijske tradicije koja će ostati njen sastavni dio do danas. Naime, predstavljajući ime i djelo Johna Deeja, koji je bio na poziciji savjetnika engleske kraljice Elizabete I., autor ističe podložnost ezoterijskih učenja poprimanju različitih oblika koji imaju, često sakriven, cilj realiziranja sasvim konkretnih političkih, vojnih i kulturnih projekata, zbog čega će često njihovi protagonisti biti ubrajani u vrhunske obavještajne radnike.

Sljedeći dio studije, pod naslovom »Jačanje popularnosti ezoterijskoga mišljenja«, autor započinje predstavljanjem života i djela Jakoba Böhmea, čije će učenje postati polazište za skoro svako drugo ezoterijsko, a u određenome smislu i znanstveno učenje o svijetu. Djelo Böhmea i njegova popularnost vremenski odgovaraju pojavi *pansofije*, koja je s nasljedem alkemije u njenom paracelzijevskom vidu najjasnije izražena u manifestima *Reda ružičastog križa*, odnosno *rozenkrojčera* (njem.

Rosenkreuzer), objavljenima između 1614. i 1616. godine, iza kojih stoji tübingenški krug teologa. Ovaj dio studije autor zaključuje konstatacijom da će značaj modernih prirodnih znanosti u značajnoj mjeri osporiti ugled ezoterije, a od nekadašnje *Hochkultur* transformirati ezoteriju u supkulturu.

Posljednji dio prvoga dijela studije nosi naslov »Slabljenje utjecaja ezoterijske tradicije«. Karakteristika Beglerovićeve pisanja jest u tome što na početku svakog (pod)poglavlja razlaže teorijski okvir unutar kojeg će predstaviti određene osobe, učenja i fenomene. Tako će na početku ovog dijela rada autor primijetiti da će se sâm prosvjetiteljski koncept, čije širenje koincidira s periodom slabljenja utjecaja ezoterijske tradicije, u jednome dijelu nužno oblikovati upravo kroz prihvaćanje nekih ezoterijskih učenja. Kriza o kojoj autor govori u ovom dijelu rada ogleda se u tome da su, iako je pisanje i objavljivanje literature iz različitih ezoterijskih disciplina (magije, astrologije, pogotovo alkemije itd.) tek djelomično opalo, ozbiljnost i kvaliteta tih djela bili vrlo loši. Na sljedećim stranicama Beglerović iznosi odnose s ezoterijom i prema ezoteriji u djelima autora kao što su John Locke, Isaac Newton (čiji je opus ezoterijskih djela jednako velik kao i njegov opus matematičkih radova, odnosno radova iz fizike i mehanike), Mystagogus, William Stukeley te Daniel Defoe, koji je napisao tri djela protiv ezoterijske tradicije, pri čemu je smatrao da je svaka forma magije – crna magija, te da je i moderno znanstveno razumijevanje uzvišenoga Boga zapravo crna magija.

Drugo poglavlje knjige nosi naslov »Obnova ezoterijske tradicije i sistematiziranje okultnoga nauka«. Period o kojemu će biti riječi u ovom poglavlju obilježen je, među ostalim, Francuskom revolucijom, nastankom Sjedinjenih Američkih Država, javljanjem ideja nacionalizma, jačanjem radikalizma, produbljivanjem društvene nesigurnosti, sukobom vigovala i torijevaca, početkom borbe za ljudska prava, početkom industrijskog doba itd., tako da je ovo doba, kada se uzme u obzir međusobna isključivost mnogih nabrojanih fenomena, moguće nazvati i »periodom svega i svačega« (engl. *the age of everything*). Promjena odnosa prema kršćanskom učenju, koja će obilježiti ovaj period, omogućila je razvoj dviju značajnih tradicija. Prva je pojava spekulativne masonerije, čije je osnovno učenje izloženo u djelu Jamesa Andersona, po kojemu je Bog predstavljen kao »Božanski Arhitekt« (engl. *Divine Architect*), tvorac svijeta koji je prilikom stvaranja u stvoreno položio zakon prema kojemu će se svijet sâm razvijati. Nakon što je svijet pokrenut, on nastavlja sa svojom egzistencijom bez ikakve potrebe za natprirodnim, što je, kako autor primjećuje, učenje

blisko Hobbesu. Druga je tradicija deizma, osobito u Engleskoj, ali i u Njemačkoj, u kojoj je ideje deizma oduševljeno prihvatio i među prvima komentirao Gottfried Wilhelm Leibniz. Naglašavajući da bi komparacija učenja Böhmea i Hegela podrazumijevala izradu cijeloga niza studija, Beglerović će pokušati u vidu nekoliko teza povezati Böhmeova učenja s Hegelevim polazištima u vezi s filozofijom povijesti. Važno je naglasiti da će, imajući u vidu neutaživo inzistiranje na ontičkome jedinstvu čovjeka, prirode i kozmosa, koje je promovirao Böhme, Hegel utvrditi da je Böhme »prvi istinski njemački filozof«. I Böhme i Hegel zbilju su razumijevali kao kozmički proces unutar kojega se Načelo očituje u konačnosti. Böhme je period neočitovanja Božje Biti oslovljavao pojmom *ništa*, terminom koji je koristio i Hegel u svojim ranim spisima govoreći o Duhu prije njegova realiziranja. Za Böhmea osnovni problem ljudskoga stanja predstavlja razdvojenost »izvanjskoga« i »unutarnjega«, a kod Hegela je riječ o razdvojenosti »subjekta« i »objekta«. Kod obojice je kozmički proces suštinski dijalektičan, dok je njegov cilj harmoniziranje suprotnosti koje čine zbilju, na čemu upravo i počiva temeljni značaj čovjekove egzistencije.

Nakon navedenih komparacija, Beglerović se, u maniri iskusnoga znanstvenika, ograđuje na način da kaže kako »nije bio cilj sva ukratko izložena učenja predstaviti kao neke različite forme ezoterijskoga nauka, već naprosto ukazati na sve snažniju fluktuaciju ideja u ovom vremenskome periodu« (str. 116).

Autor će naglasiti da će buduće aktivnosti svake ezoterijske grupe biti nužno praćene i takvim analizama čiji će sadržaj biti izložen dobrim dijelom na način sugeriranja programskoga djelovanja bliskoga konspirativnim teorijama. Autor će na ovome mjestu iznijeti i kritiku dominantnih stavova unutar znanstvenih krugova općenito, koji otežavaju ustanovljenje istinitosti određene teorije kroz stigmatiziranje i ismijavanje skoro svake kritike u kojoj se naglašava veza između neke teorije s konkretnim okultnim učenjem. Na 122. stranici knjige Beglerović donosi vlastitu teološku kritiku ezoterijskoga nauka kada je riječ o uzroku i svrsi stvaranja, osvrćući se na činjenicu da deistički nauk, predstavljen u filozofsko-znanstvenom konceptu naturalizma, ne »trpi« bilo kakav »božanski plan« koji bi predstavljao finalni uzrok stvaranja, nego, od škole do škole, svrha cjelokupnoga kozmosa može biti predstavljena (samo) kao beskonačni ciklus, dosezanje nirvane, samo funkcioniranje kao cilj samome sebi i slično.

Na početku sljedećeg poglavlja, pod naslovom »Ezoterijska tradicija u formi slobodne masonerije i inicijacijskih društava«, autor

opisujući duh našega doba (koje riječima Anthonyja Giddensa naziva »visokom« ili »ultra-modernom«) kaže da je riječ o dobu koje podrazumijeva autonomiju svake osobe da kreira ili tumači stare simbole. Ova je tendencija posebno izražena u slobodnoj masone-riji. U fusnoti 232, na stranici 125, Beglerović preporučuje djelo u kojemu se komparativno izlaže značenje suvremenih popularnih simbola, što je izražena osobitost njegove studije. Ovo je prilika da se istakne kako je autor koristio 184 knjige i studije tijekom ispisivanja svoga rada. Među autorima konzultiranih djela pioniri su izučavanja zapadne ezoterije, kao što su Wouter J. Hanegraaff, Antoine Faivre i Nicholas Goodrick-Clarke. Povezujući naizgled nepovezive fenomene, Beglerović je kritički čitao i citirao Tomu Akvinca, Al-Gazalija, Aristotela, Immanuela Kanta, Georga Wilhelma Friedricha Hegela, Stephena Hawkinga, Alexandra Popea, Paula Tillicha, Voltairea, D. T. Suzukija, Adnana Silajdžića i druge.

Poglavlje pod naslovom »Ezoterijska tradicija kao filozofijsko-teologijsko artikuliranje odnosa između mikrokozmosa i makrokozmosa« autor će, na samome početku, posvetiti jednoj od najistaknutijih ličnosti u modernoj ljudskoj povijesti, Emanuelu Swedenborgu. Swedenborg će biti nazvan »autentičnim učenicom Jakoba Böhmea«, koji će njegove teorije ne samo reaktualizirati i dati im nova značenja nego i ponuditi sasvim originalne i danas aktualne teorije. Vjerojatno najznačajnija Swedenborgova teorija jest doktrina korespondencije, koja je sagrađena na međudnosu mikro- i makro-kozmosa, odnosno trostupnjovitoga svijeta: *božanskoga*, *duhovnoga* i *materijalnoga*. Na osnovi doktrine korespondencije, navodi Beglerović, unutarnja dimenzija odgovara vanjskoj (korespondira s njome), s tim da je savršenstvo te ravnoteže bilo najvidljivije na fizičkome izgledu praca Adama te prvih ljudi. Udaljavajući se od božanske Istine, diskrepancija između čovjekove unutarnje i vanjske dimenzije postajala je sve veća.

Komparirajući Böhmeov i Swedenborgov odnos prema kršćanstvu, Beglerović će istaknuti da, dok je kod Böhmea prezentiranje kršćanstva postalo mnogome heterodoksno u odnosu na rimokatolički i pravoslavni kanon, sa Swedenborgom kršćanstvo definitivno poprima jedan tek načelno kršćanski karakter, u smislu prihvaćanja svetosti Pisma, što je utjecaj suprotan nauku deista, ali istovremeno uz prekid povezanosti s kršćanskom teologijom. Na narednim stranicama autor izlaže, mogli bismo reći, ambivalentan intelektualni odnos Kanta spram Swedenborga, kojega je molio za susret i razgovor o teorijama koje je (Swedenborg) promovirao. Beglerović utvrđuje da

će Kant u kasnijim djelima implicitno slijediti teozofske ideje, govoreći o fenomenu »transcendentalne imaginacije« (njem. *transzendentalne Einbildungskraft*) kao vezi između »ideja« i »iskustva«, između dvaju svjetova, razumijevajući je na način čovjekove sposobnosti (njem. *Kraft*) da sintetizira iskustvene podatke s intelektualnim konceptima.

Kako autor uočava, vjerojatno najsnažnije inzistiranje na Swedenborgovu učenju i otvoreno promoviranje ezoterijske tradicije kao »srca« svakoga religijskog učenja, posebno islama, vidljivo je u djelima Henryja Corbina, koji je u središte svoga istraživanja uvrstio fenomen stvaralačke imaginacije. Po njegovu shvaćanju, stvaralačka imaginacija ima funkciju *mediatrixa*, tj. posredništva između dvaju svjetova. Između nekoliko planova Corbinova doprinosa, izdvojiti ćemo Beglerovićevo zapažanje da je Corbin kroz svoj intelektualni angažman doprinio otvaranju muslimanske teološke i tesavvufsko-³irfânskom iskustvu, što će za posljedicu imati to da i danas brojni filozofi i teolozi čitaju i razumijevaju mnoge učitelje muslimanske tradicije prvenstveno iz perspektive Corbinove percepcije njihovih djela, što zapravo predstavlja Swedenborgov pristup, odnosno moderni europski ezoterijski nauk.

Posljednje poglavlje ove knjige nosi naslov »Ezoterijska tradicija kao istraživanje paraparihičkih fenomena«. Iako je kroz cjelokupno djelo vidljiva autorova izuzetna erudicija, sposobnost kritičkog shvaćanja i povezivanja fenomena različitoga porijekla, rekli bismo da je u posljednjem dijelu studije ta sposobnost dovedena na jednu sasvim novu razinu. Naime, Beglerović počinje poglavlje podsjećanjem na »Lisabonski zemljotres«, u kojemu je 1. studenoga 1755. nastradalo između deset i stotinu tisuća osoba. Autor se vraća daleko u povijest, navodeći mišljenja Anaksagore, Demokrita, Anaksimena, Aristotela, Tome Akvinca, pa zatim Hunejna ibn Ishaka, Ibn Sine, Ebul-Berekata i Fahrudina, o tome što je to što zapravo (pro)uzrokuje zemljotres. Svi navedeni autori će, uz različito fizikalno razumijevanje procesa koji prethode zemljotresu, na zemljotres gledati kao na prirodnu pojavu, sa sasvim konkretnim, prirodnim uzrocima. Imajući u vidu da je period o kojemu je riječ bio period krize tradicionalne religioznosti, teolozi će se naglo fokusirati na natprirodni uzrok zemljotresa, tj. početak će razumijevati zemljotres kao Božju kaznu, iz čega će se razviti tzv. »teologija zemljotresa u 18. stoljeću«. Ovu filozofsku teologiju prihvatit će i rimokatolički i protestantski svećenici i teolozi, koji će, nepodijeljeno, lisabonsko iskustvo predstaviti kao posljedicu grijeha, odnosno čin nebeske odmazde. Sljedeće stranice autor posvećuje Leibnizovu učenju o »najboljemu

od svih mogućih svjetova« (njem. *die beste aller möglichen Welten*), pri čemu jasno i sažeto izlaže Leibnizovu argumentaciju za ovakav zaključak.

Naredne stranice studije autor posvećuje Voltaireu, koji će prvobitno kroz pjesmu »Pjesma o katastrofi Lisabona«, a zatim i kroz poznato satirično djelo *Candide*, kritizirati Leibnizovo učenje o najboljemu od svih mogućih svjetova, pitajući se: *je li moguće da je ovo, zapravo, najgori od svih svjetova?* U fusnoti 350, na stranici 172, autor izlaže usporedbu *Candidea* s radnjom popularne igrane serije *Game of Thrones*, pri čemu su zajednički elementi pesimizam i snaga ljudskoga diskurzivnoga mišljenja, koji u televizijskoj seriji, uz zanemarivanje teonomnog izvora morala, dovode do otvorenog promoviranja brojnih perverznosti i morbidnosti, čemu možemo dodati i okultne radnje, što po autorovu »dubokom uvjerenju« igrani sadržaj u cijelosti čini kompatibilnim suvremenom okultnom kulturnom izražaju.

Pogovor koji je u ovoj knjizi napisao Kerim Sušić umnogome je značajan. U njemu će Sušić, između ostalog, ukazati na ozbiljnost i temeljitost studije, obilježenu iznimnim analizama i poznavanjem klasične filozofske literature, što nije u pravilu karakteristika teoloških djela na našim prostorima.

Na samome kraju, složit ćemo se s ocjenom Kerima Sušića da je knjiga *Geneza i razvoj moderne evropske ezoterijske tradicije* Beglerovičev, iako nedovršen, vjerojatno najvažniji projekt, pored izuzetnih teoloških studija kao što je djelo *Akaidaska učenja Ebu Hanife*, kao i da je riječ o jednoj od najvažnijih znanstvenih publikacija koje su objavljene u posljednja dva desetljeća u Bosni i Hercegovini, te da će ova knjiga biti od osobite važnosti svim studentima, istraživačima i zaljubljenicima u području povijesti filozofije, filozofije religije, komparativne teologije, religiologije te, naravno, moderne europske ezoterije.

Davud Efendić

Miša Đurković (ur.)

Fašizam u našoj epohi

Čigoja, Beograd 2023.

Zbornik započinje uvodom Miša Đurkovića, koji objašnjava da je uzor za naziv pronađen u klasičnoj knjizi Ernsta Noltea *Fašizam u svojoj epohi*, dok je izvorni povod za sastavljanje ovog zbornika stota obljetnica Marša na Rim, temeljnog događaja u fašističkoj povijesti. Stota obljetnica obilježena je 30. rujna 2022. godine konferencijom i predavanjem uglednog britanskog teoretičara fašizma Rogera Griffina. Spomenuto predavanje izvršeno je i u zbornik u pisanom obliku. Konferencija je potaknula skupinu znanstvenika na izradu zbornika s ciljem jasnijeg teorijskog određenja fašizma. Ostali su razlozi objave zbornika konkretiziranje antifašističkog diskursa, nedostatak prijevoda ozbiljne strane literature i nezainteresiranost inozemnih istraživača za fašizam na prostoru bivše Jugoslavije, ali i definicija fašizma unutar desničarskih političkih ideologija te geografsko i vremensko određenje fašizma. Đurković na kraju uvoda zaključuje da zbornik nudi utemeljene odgovore na ključna pitanja suvremenog proučavanja fašizma.

Prvi rad u zborniku tekstualna je obrada spomenutog predavanja Rogera Griffina o Maršu na Rim, temeljnom događaju ideologije fašizma. Želeći ukazati na važnost simbolike, Griffin svoje predavanje naziva »Marširati i trunuti« kao svojevrsnu igru riječi iz fašističke parole »Marširaj, ne truni«, kojom želi iskazati iskrivljen način poimanja Marša na Rim – kao revolucionarnog preuzimanja vlasti od strane talijanskih fašista. Marš na Rim, izveden krajem listopada 1922. godine, Griffin opisuje kao fašističku paravojnu povorku koja je izvršila uspješnim ishodom tek nakon potpore kralja koji je doveo fašiste na vlast bez istovremenog uvođenja diktature. Revolucionarnog državnog udara, pa čak ni sukoba, dakle, nije bilo, ali je zato moć simbolike tu odigrala presudnu ulogu. Zbog uspješnog ishoda marš je postao simbol fašističkog preuzimanja vlasti u cijelom svijetu, što Griffin dočarava na slici Alessandra Bruschetti »Fašistička sinteza«, koja prikazuje mase uniformiranih muškaraca stoljenih u kolektiv koji postaje simbol moći i promjene. Zato Griffin odlučuje razotkriti mit o Maršu na Rim iz nekoliko različitih aspekata. Prvo pronalazi izvore stvaranja mita u teoriji mobilizirajućeg mita Georgesa Sorela, koja zagovara iskrivljavanje slike o maršu u korist poticanja masa na djelovanje. Nadograđena je modernističkom perspektivom koja maršu daje dodatnu simboliku